

Meewerken of tegenspreken?

Margo Trappenburg

Van verzorgingsstaat naar participatiesamenleving

Een paar scenes uit de hulpverlening in Nederland anno nu.¹

Uit een interview met een hulpverleenster:

Laatst had ik een man en die had kanker aan zijn keel, en hij had een dementerende vrouw. Hij moest geopereerd worden, en bestraald, enzovoort. Zijn vrouw is toen een tijdje opgenomen, omdat hij na zijn operatie voor zichzelf moest zorgen. In het begin mocht hij alleen maar vloeibaar voedsel. Nou, toen hij thuiskwam stond zijn koelkast vol met soep. Die mensen hadden zelf geen kinderen, maar hij stond altijd voor iedereen klaar. Voor de ene plakte hij een band, en de andere hielp hij weer met wat anders. En nu hem wat scheelde kwamen ze hem helpen, iedereen kwam met een pannetje soep.

Uit een observatieverslag van contact tussen hulpverlener en een oudere hulpbehoevende man: "Ik wil gewoon niet afhankelijk zijn", zegt de man. (...) Morgen gaat zijn zus mee naar de dokter. Hij begint te huilen. Hij snikt dat hij mensen ook niet te veel wil belasten. "Hebben je zussen ook aangeboden om boodschappen voor je te doen?", vraagt de sociaal werker (...). De man zegt van wel, maar ze hebben het ook moeilijk, de ene ligt in scheiding en de andere heeft het zelf fysiek zwaar.

Uit een observatieverslag van contact tussen hulpverlener en een echtpaar waarvan de vrouw dementeeert:

"Het is wat, maar ik kan haar niet naar Sint Jan [verpleeghuis] doen", verzucht de man. "Valt het u zwaar om voor haar te zorgen?", vraagt de professional. "Ik ga er wel aan onderdoor hoor", zegt de man. "Het is eigenlijk niet te doen. (...) Ik heb zelf COPD, astma, reuma" (...). "U wilt mevrouw niet 'wegdoen'. U wilt haar zo lang mogelijk thuis houden", zegt de professional. De man begint te huilen. "Nu lukt het nog", snikt hij.

De traditionele verzorgingsstaat wordt in Nederland vervangen door een participatiesamenleving. De klassieke verzorgingsstaat was gebaseerd op passieve solidariteit en arbeidsdeling. Gezonde, weerbare burgers betaalden belastingen en premies. In ruil daarvoor werden kwetsbare burgers verzorgd door betaalde hulpverleners. Kinderen met beperkingen gingen naar het speciaal onderwijs waar ze les kregen van gespecialiseerde leerkrachten. Kinderen en volwassenen met verstandelijke beperkingen werden opgevangen in instellingen voor mensen met verstandelijke beperkingen. Ze bezochten een dagopvang of verrichtten aangepast werk op een sociale werkplaats onder leiding van verzorgenden, verpleegkundigen, artsen en activiteitenbegeleiders. Mensen met psychiatrische aandoeningen kwamen terecht in gespecialiseerde psychiatrische ziekenhuizen of instellingen. Ouderen brachten de laatste jaren van hun leven door in verzorgingshuizen en verpleeghuizen, waar zorg, begeleiding en medische hulp beschikbaar waren als dat nodig was. De verzorgingsstaat was een schild voor de zwakken en een ontlasting voor weerbare medeburgers, die niet zelf alle zorg hoefden te regelen voor dementerende ouders of familieleden met beperkingen. De verzorgingsstaat was ook een banenmachine voor empathische, vriendelijke mensen die met het zorgen voor medeburgers hun brood konden verdienen.

De participatiesamenleving is gebaseerd op andere principes. Velen menen dat het opvangen van kwetsbare burgers in gespecialiseerde instellingen, scholen en ziekenhuizen deze groepen buiten de maatschappij plaatst. Men streeft naar de-institutionalisering, vermaatschappelijking, normalisering of een inclusieve samenleving. Ouderen moeten zo lang mogelijk in hun eigen huis blijven wonen.

Mensen met een psychiatrische aandoening of een verstandelijke beperking zouden in een gewone buurt moeten wonen en aan de slag moeten bij een reguliere baas, niet in een sociale werkplaats. Verzorgingshuizen en sociale werkplaatsen worden daarom afgebouwd.

De verzorgingsstaat was gebaseerd op passieve solidariteit en arbeidsdeling; de participatiesamenleving op actieve solidariteit en de-professionalisering.

Bovendien denkt men dat passieve solidariteit via het belastingbiljet onverschillig, onpersoonlijk en bureaucratisch is. Beleidsmakers en politici willen dat burgers actief omzien naar elkaar. Mensen moeten meer gaan zorgen voor kwetsbare familieleden, voor vrienden en bekenden, voor burens en buurtgenoten. Aldus ontstaat een zorgzame samenleving, waar burens elkaar weten te vinden als er iets aan de hand is. Waar de caissière in de supermarkt en de postbode in de wijk een oogje houden op dementerende bejaarden. Waar jeugdzorg wordt georganiseerd via 'eigen krachtconferenties', waarin het sociale netwerk rond een jongere met problemen gezamenlijk een plan maakt om die jongere te helpen. Actieve solidariteit zou de sociale cohesie bevorderen.

En ten slotte is het idee dat professionele hulpverlening duur is en leidt tot medicalisering van problemen. Familiehulp, burenhulp en hulp van vrijwilligers is gratis en bovendien flexibel want niet gebonden aan methodieken of belemmerende beroepscode's. De verzorgingsstaat was gebaseerd op passieve solidariteit en arbeidsdeling; de participatiesamenleving op actieve solidariteit en de-professionalisering.²

Ook in België

De omslag van verzorgingsstaat naar participatiesamenleving is geen exclusief Nederlands verschijnsel. Antropologe Andrea Muehlebach beschreef in een recent verschenen boek vergelijkbare ontwikkelingen in Italië, waar de zorg voor ouderen veelal wordt opgenomen door vrijwilligers, die – zo menen zij zelf – meer met hun hart werken dan betaalde zorgverleners.³ In Engeland werd een paar jaar geleden de 'big society' afgekondigd, de Britse variant van de participatiesamenleving. En ook in België zijn er kleine stapjes in die richting. Ook in België wordt bezuinigd op het speciaal onderwijs omdat kinderen met beperkingen beter af zouden zijn op gewone basisscholen. En ook in België wordt veel verwacht van hulp uit het sociale netwerk van kwetsbare mensen.⁴

Tegenstrijdige gevoelens

Sociaal werkers en andere hulpverleners hebben direct te maken met deze ontwikkelingen. Vaak zijn zij diegene die moet bepalen of er professionele hulp mag worden ingezet, dan wel dat cliënten er met hun eigen netwerk uit moeten komen. Soms zijn ze zelf diegene die de professionele hulp moet geven. Sociaal werkers in Nederland hebben tegenstrijdige gevoelens over de participatiesamenleving.

Sociaal werkers in Nederland hebben tegenstrijdige gevoelens over de participatiesamenleving.

Eenzijds vinden zij het een goed idee om cliënten te 'empoweren' en 'in hun kracht te zetten'. Dat past bij hun beroepsethiek: sociaal werkers willen mensen leren om het leven zelf weer aan te kunnen. Vermaatschappelijking en een inclusieve samenleving zijn idealen waar sociaal werkers zich graag voor inzetten. Anderzijds weten ze ook dat veel cliënten levenslang hulp nodig zullen hebben. Cliënten met verstandelijke beperkingen of ernstige psychiatrische problematiek kunnen niet zonder zorg en sommige van hen redden het niet in de gewone maatschappij.

Eenzijds vinden sociaal werkers het soms een goed idee om hulp te zoeken in het netwerk van cliënten. Professionele hulpverleners zijn passanten in het leven van cliënten terwijl hun sociale

netwerk, familie en vrienden, bestendig is en daarom mogelijk betere zorg kan geven. Anderzijds weten hulpverleners dat het zo simpel niet is. Kwetsbare cliënten met een partner willen soms niet dat hun partner mantelzorger wordt. Ze willen hun liefdesrelatie daar niet mee belasten. Familieleden willen graag 'gewoon familielid' blijven in plaats van zorgverlener te moeten zijn. Er zijn cliënten die geen of een heel klein netwerk hebben, soms omdat ze mensen van zich hebben vervreemd, bijvoorbeeld door een verslaving. Er zijn mensen met ingewikkelde familierelaties: broers en zusters die elkaar dingen verwijten, ouders die er niet waren toen hun kinderen opgroeiden, ouders die te zeer in beslag genomen werden door een scheiding. Een verzoek om hulp voor broer, zus, vader of moeder kan al dat leed weer naar boven halen. Er zijn cliënten met een kwetsbaar netwerk: familieleden met veel eigen problemen. Er zijn mensen die het verschrikkelijk vinden om hun familie te belasten, mensen die kost wat kost onafhankelijk willen zijn.

Ook het belasten van vrienden vinden cliënten soms bezwaarlijk. Ze willen met vrienden leuke dingen doen. Ze willen niet dat vrienden de huishouding, de administratie of hun financiën gaan regelen.⁵ Het inschakelen van burens en mede-buurbewoners is om weer andere redenen problematisch. Goede burenccontacten worden vaak gekenmerkt door wederkerigheid en een zekere oppervlakkigheid. Burens passen over en weer op elkaars kinderen, lenen kopjes suiker en pakken melk en passen op elkaars planten en huisdieren als ze de ander op vakantie is. Langdurige eenzijdige zorgtaken (buurman is zorgbehoevend en buurvrouw moet wekelijks de boodschappen doen) passen daar niet goed bij.⁶

Eenzijds vinden sociaal werkers het een goed om andere mensen (familieleden, vrienden, burens, vrijwilligers) te leren hoe ze hulp moeten geven. Anderzijds hebben sociaal werkers ooit voor hun vak gekozen omdat ze zelf mensen wilden helpen. Coachen, organiseren en andere hulpverleners managen is een ander soort werk en niet alle hulpverleners halen daar voldoening uit. En ten slotte vinden hulpverleners het soms ook gewoon onrechtvaardig dat zij een reeks vrijwilligers moeten trainen om hun taken over te nemen, zodat zij zelf kunnen worden ontslagen.⁷

Leren positie kiezen

Het is van groot belang dat sociaal werkers (opnieuw) leren hoe zij positie moeten kiezen.

Vanwege al deze ambivalenties is het van groot belang dat sociaal werkers leren (of: opnieuw leren) hoe zij positie moeten kiezen. Tot waar moeten zij meedenken met de overheid, of met de organisatie waar ze werkzaam zijn? Hoe moeten ze de belangen van hun cliënt behartigen als de omslag naar een participatiesamenleving hen te ver gaat? Moeten ze ook spreken namens de (soms overbelaste) partners of familieleden van hun cliënt? En zo ja, waar dan? Sociaal werkers moeten leren hoe en waar ze dat individueel kunnen doen, maar zij moeten vooral ook kunnen vertrouwen op een sterke beroepsvereniging die als platform fungeert waar ze hun zorgen met elkaar kunnen delen. Een beroepsvereniging die namens hen spreekt als het beleid dreigt te ontsporen.

Margo Trappenburg is universitair hoofddocent bij Bestuurs- en Organisationswetenschappen aan de Universiteit Utrecht en bijzonder hoogleraar Grondslagen van het maatschappelijk werk aan de Universiteit voor Humanistiek. Zij schrijft over de veranderingen in de verzorgingsstaat en de gevolgen daarvan voor burgers en professionals. Meer informatie is te vinden op haar website www.margotrappenburg.nl.

¹ Citaten komen uit: Femmianne Bredewold, Thomas Kampen, Loes Verplanke, Evelien Tonkens, Jan Willem Duyvendak (2016), Een mooie gedachte. Wat professionals denken over zelfredzaamheid en wat ze vervolgens (niet) doen, Universiteit van Amsterdam/ Universiteit voor Humanistiek via <http://www.evelientonkens.nl/wp-content/uploads/2015/03/Tussenrapportage-UvA-en-Uvh-onderzoek-30juni16.pdf>

² Margo Trappenburg (2009), Actieve solidariteit, oratie UvA, Vossius Pers via http://margotrappenburg.nl/wp-content/uploads/2014/11/PDF-5156oratie_Trappenburg_def.pdf

3

Andrea Muehlebach (2012), *The Moral Neoliberal. Welfare and Citizenship in Italy*, University of Chicago Press

⁴ Loes Verhaeghe en Samuel Quievy (2016), Sporen van de participatiesamenleving in België? Een reflectie op recent armoedebeleid, in: Isabelle Pannecoucke, Willy Lahaye, Jan Vranken en Ronan van Rossem, *Armoede in België*, via <https://biblio.ugent.be/publication/7202781/file/7203178.pdf>

⁵ Margo Trappenburg (2015), Moeilijke gevoelens in de participatiesamenleving, Maatwerk, via <http://margotrappenburg.nl/wp-content/uploads/2016/01/2015-12-22-Moeilijke-gevoelens-in-de-participatiesamenleving-maatwerk-nr-6-2015.pdf>

⁶ Femmianne Bredewold (2014), *Lof der oppervlakkigheid: Contact tussen mensen met een verstandelijke of psychiatrische beperking en buurtbewoners*, diss. UvA, via https://pure.uva.nl/ws/files/1950788/132752_thesis_print.pdf

⁷ Margo Trappenburg (2016), *Helpen als ambacht* Arbeidsdeling in de participatiemaatschappij, oratie Universiteit voor Humanistiek via http://margotrappenburg.nl/wp-content/uploads/2016/04/ZqxxwamJoD_Margo_Trappenburg_-_Helpen_als_ambacht.pdf